

A fordító mint kultúra- és irodalomközvetítő

Szerkesztette:

Busa Krisztina, János Szabolcs, Tamássy-Lénárt Orsolya

Erdélyi Múzeum-Egyesület – Partium Kiadó
Kolozsvár – Nagyvárad, 2022

A kötet megjelenését a Partiumi Keresztény Egyetem támogatta.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Partium Kiadó
Felelős kiadó: Biró Annamária

Borítóterv: Gagyi Judit Eszter

Nyomdai munkálatok: PENTAPRINT SRL (Bihar)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

A fordító mint kultúra- és irodalomközvetítő /

Szerkesztette: Busa Krisztina, János Szabolcs, Tamássy-
Lénárt Orsolya. – Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület;
Oradea: Partium, 2022

Index

ISBN 978-606-739-218-0

ISBN 978-606-9673-26-3

I. Busa, Krisztina (ed.)

II. János, Szabolcs (ed.)

III. Tamássy-Lénárt, Orsolya (ed.)

008

Tartalomjegyzék

Előszó.....	3
-------------	---

Fordítás, közvetítés, interpretáció

Benő Attila: Fordítás: hasonmás vagy alteregó?.....	9
Balázs Géza: Dante <i>Isteni színjáték</i> ának vallatása.....	19
Benő Eszter: A frazémafordítás mint a kompenzáció és a szemantikai dúsitás eszköze Dóczi Lajos <i>Faust</i> -fordításában.....	35
Horváth Péter Iván: Mit közvetít a fordító?.....	51
Kappanyos András: Fordítás és tropológia.....	57
Kulcsár Edmond: Fordít vagy interpretál? Megjegyzések Ted Hughes <i>Szüületésnap</i> i levelek című kötetének magyar fordításáról.....	69
Hidasi Judit: Kommunikációs stratégiák sajátosságaiból adódó fordítási kihívások japán-magyar viszonylatban.....	81

Kultúra, irodalom, emlékezet

Józan Ildikó: Szellemi örökség, fordítás, történetírás.....	95
Verók Attila: A „koronafordító” erdélyi szász professzor esete I. Péter orosz cárral.....	107
Egyed Emese: Voltaire poémája Fekete János gróf fordításában. <i>A természet törvényéről. Poéma</i>	115
Tamássy-Lénárt Orsolya: Gróf Mailáth János mint fordító és kulturális közvetítő.....	145
Hárs Endre: Idegen nyelv és nemzeti gyarapodás. Hevesi Lajos (1843–1910) mint kultúraközvetítő.....	159
Varga Péter: Holder József, a nyugatosok jiddis fordítója.....	173
Boka László: Összeérő kezek, választott elődök, követendő Orpheuszok. A fordító Radnóti Miklós.....	183

Albu-Balogh Andrea: Beszél-e Felméri Kázmér románul? Reflexiók Karácsony Benő <i>Napos oldal</i> című regényének román fordításáról.....	195
Busa Krisztina: Gondolatok Franz Fühmann műfordítói és szerzői szerepéről. Fordítás „kedvezőtlen körülmények között”	215
Tóth Orsolya: A fordító és a recenzens szerepe az erdélyi magyar irodalmi művek németországi recepciójában	229
Visy Beatrix: Magyarról magyarra – avagy „minden fordítás cukrot tartalmaz”. Nádasdy Ádám műfordítói alkatáról és nézeteiről.....	251
Színház, nyelv, karrier	
Demeter Júlia: Francia novella – német fordítások – latin tankönyv – magyar dráma.....	263
János Szabolcs: „... úr, kancellista, pap, minden.” Fordítói elvek és arcélek, fordítások és nyelvhasználat a 18. század végének magyar színházi kultúrájában	281
Pintér Márta Zsuzsanna: Drámafordító színésznők a 18–19. század fordulóján.....	301
Bartha Katalin Ágnes: Fordítás a színésznői karrier érdekében.....	327
<u>Czibula Katalin</u> : Katona József mint fordító	341
Névmutató	355
A kötet szerzői	371

Gondolatok Franz Fühmann műfordítói és szerzői szerepéről. Fordítás „kedvezőtlen körülmények között”

1. Bevezetés

Jelen dolgozat a műfordítási tevékenység egy sajátos esetét állítja a vizsgálódás középpontjába: a Német Demokratikus Köztársaságban széles körben alkalmazott nyersfordítások alapján készült utánköltésekkel, ezen belül is elsősorban Franz Fühmann szerző-műfordító német lírafordításaival foglalkozik. Az 1933-ban szudétánémet területen született szerző a magyar mellett számos más nyelvből is ültetett át verseket, legtöbbit csehből, de a következő sorok csak a magyar-NDK-s viszonylatban fogják Fühmann irodalomközvetítő szerepét vizsgálni, amely a szerző esetében klasszikus és modern magyar költők 1960/1970-es évekbeli (újra)felfedezését jelentette: a velük való foglalkozás sorrendjében József Attilát, Ady Endrét, Radnóti Miklóst és Vörösmarty Mihályt. Ezek a szerzők nagyon mély benyomást tettek Fühmannra, és annak a ténynek a fényében, hogy Fühmann 1958-tól, Stephan Hermlinhez hasonlóan felhagyott saját lírai tevékenységével és lírai hangja ezek után versfordítások keretében nyilvánult meg, a műfordítások jelentősége megnő.

A tanulmányt két részre tagolom: az első részben nagy vonalakban körülhatárolom a műfordítók szerepét abban a könyvkiadási rendszerben, amely az NDK-ban a szocialista tervgazdálkodás részeként működött, és amelynek keretei között Fühmann, mint szerző és mint műfordító is dolgozott. Egy második lépésben konkrétan Fühmann szerzői-műfordítói szerepfelfogásával fogok foglalkozni József Attila, Ady Endre és Vörösmarty Mihály versfordításai alapján.

2. Műfordítások és műfordítók szerepe az NDK könyvkiadásában

Az NDK-ban működő műfordítók szerepfelfogásához csak úgy lehetséges közelítenünk, ha a fordítói mező további résztvevőiről is legalább nagy vonalakban említést teszünk.

Az 1945 után kialakult államszocialista rendszer irányítói az irodalomnak és így a szerzőknek és fordítóknak is kiemelkedő társadalmi szerepet szántak, természetesen a meghatározott ideológiai célrendszer keretei között. A központi irányítás, felügyelet és végső soron cenzúra a könyvkiadásal foglalkozókat egyaránt érintette. A kiadók központi terveket valósítottak

meg, racionalizált papírmennyiség felhasználásával, a szerkesztőségekben mindenhol jelen voltak az állambiztonsági szervek munkatársaiként is dolgozó lektorok, akik pontos instrukciók alapján felügyelték a szövegeket a minisztériumi kiadói főosztály (Hauptabteilung Verlag, HV) irányításának megfelelően.

A központi irányítás a könyvkiadással foglalkozók csoportszervezeteire is kihatott, fordítók és szerzők egyaránt írószövetségi tagok lehettek, ami ugyancsak egy bizonyos megfigyelést jelentett, de másrésről erősítette a fordítók szerepét a könyvkiadásban dolgozók körében.¹

Ebben az összefüggésben érdekes olyan fordítók véleményét meghallgatni, akik az NDK-ban és az 1989–1990-es politikai változások után kialakult piacgazdasági rendszerben is műfordítóként dolgoztak, így saját tapasztalat alapján tudják a körülményeket összehasonlítani. Ha nem is minden kiadónál, de többségében pozitívan nyilatkoztak a fordítók a lektorokkal, szerkesztőkkel való együttműködésről az NDK-ban.²

Az okok többértéűek: mivel nem volt külön fordítói képzés a legtöbben filológiai tanulmányok után, a gyakorlatban sajátították el a fordítást és gyakran előfordult, hogy a szerkesztői és lektori feladatokat valaki felcserélte a fordítással vagy fordítva, ezáltal betekintést kapva a másik munkájának nehézségeibe, ami hozzájárulhatott egymás jobb megértéséhez.³

Az a tény, hogy a hivatalos kultúrpolitika központi szerepet szánt a fordításoknak azon cél elérésében, hogy az NDK mint kultivált állam léphessen fel a nemzetközi porondon, erősítette a fordítók szerepét, s elősegítette, hogy egyenrangú tagokként kezeljék őket a szakmai képviselői szervezetekben. Egyrésztől igényelték, hogy szolgálják a szerzőket, másrésztől elismerték a szerzőkkel szembeni szélesebb szakértelmüket, hiszen elvárták tőlük, hogy különböző stílusú, témájú műveket tudjanak átültetni.⁴

Csak röviden említeném, mert a párhuzamok természetesen ismertek a magyar és más szocialista országok viszonyaiból, de fontos tényező, hogy az olvasás szerepe jóval hangsúlyosabb volt, s a hiányzó nyilvánosság és a korlátozott utazási lehetőségek folytán a fordítások jelentősége az olvasók számára megnőtt. A fordítók ezáltal sokkal inkább jelen lehettek a szélesebb nyilvánosságban.

Míndez hozzájárult ahhoz, hogy a fordítók saját 1989 előtti helyzetük megítélésében is pozitívan nyilatkoztak, nem érezték magukat a leggyengébb

¹ KERSTNER–RISKU 2014, 169.

² Vö. Joachim Meinert, Thomas Reschke és Werner Creutziger véleményét: KERSTNER–RISKU 2014, 168.

³ KERSTNER–RISKU 2014, 168.

⁴ KERSTNER–RISKU 2014, 169.

szemnek a fordítással foglalkozók láncolatában, mint ez manapság nagyon gyakran megfogalmazódik.

A kultúrpolitikai hangsúly az anyagi feltételek megteremtésében is megfigyelhető. 1955-től létezett az NDK-ban egy ún. kiadói normaszegződés, amely a kiadók és a szabadúszó fordítók közötti megállapodást szabályozta. Ebben szerepelt, hogy a megbízás elvállalásakor a kiadó előleget kell, hogy fizessen. Nehézség és minőség szerint változó oldalárakat szabtak meg, s az eladott példányszámok és licencszegződések után is fordítói részesedés fizetését írták elő. Szintén szegződés biztosította, hogy a fordító neve a mű főcímével együtt kerüljön említésre és hogy vitás esetekben a végső döntés a fordítóé, bár természetesen megalapozott kritika esetén elő volt írva, hogy a kiadói változtatási javaslatokat a lektorokkal meg kellett beszélni. Az utólagos cenzori beavatkozások ez alól természetesen kivételt képeztek, azok a már leadott fordítást érintették, amikor a jogok már a kiadónál voltak.⁵

Több szerző is megerősíti az írószegvetség közbenjárását a kedvező feltételek kialakításában és a szegvetségen belüli fordítói szekció projektjeinek anyagi támogatásában.

A szakmai tapasztalatcsere területén többen pozitívan említik a Lipcsében és Berlinben havonta megrendezésre kerülő fordítói találkozókat, ahol más szakmabeliek (rendezők, tudományos akadémia kutatói, de érdeklődő laikusok) is részt vehettek.⁶ Úgy tűnik, hogy az írószegvetség, amely egyébként túlnyomó részt az állampárt szócsöveként lépett fel, egyes belső szekciói, így a fordítói szekció is bizonyos szinten politikamentes találkozók keretében tudott szakmai szerepeket ellátni.⁷

Az általános körülményekkel kapcsolatban végezetül érdemes még az időtényezőre kitérni, itt fogalmazzák meg a fordítók a mai helyzetben a legnagyobb, a fordítói mező minden résztvevőjére negatívan kiható változást.⁸ Az NDK könyvkiadói mechanizmusában sokszor hónapok, ha nem évek teltek el, míg a fordított művek megjelentek, így több idő maradt a fordítósokra, ami egy mű több fordítóra való felosztását is megakadályozta.⁹

A fordított irodalom kiemelt politikai támogatottságának és társadalmi elfogadottságának (*ablak a világra*) következtében a fordítók elegendő megbízással rendelkeztek a kielégítő megélhetéshez, a legtöbben tényleg szakma-

⁵ KERSTNER–RISKU 2014, 170.

⁶ RESCHKE 2005, 20.

⁷ RESCHKE 2005, 20.

⁸ KERSTNER–RISKU 2014, 178.

⁹ CREUTZIGER 1998, 24.; RESCHKE 2005, 19.

ként űzhették az irodalmi fordítást és kevésbé volt jellemző, hogy a fordítók egymás között versenyhelyzetben érezték volna magukat.¹⁰

3. Nekünk József Attila kell!

Az előbbieken leírt szakmai műfordítókhoz képest természetesen egy szerző-műfordító szabadabban választhatta meg, hogy milyen fordítást vállal el.

Franz Fühmann öndefiníciója szerint a szerző az, aki nem tud másként tenni, mint írni.¹¹ Kérdezhetnénk tehát, hogy ha egy szerző elkezd fordítani, az szintén azért történik-e, mert nem tudja megállni, hogy fordítson?

Fühmann utánköltési tevékenységének kezdete az NDK-ban mindenesetre azt példázza, hogy nem egy felülről jövő megbízás, vagy a saját versek betiltása adta a kezdő lökést a szerzőnek, hanem egy költőtárs megrendítő olvasmányélménye. Bár a szándék egyértelmű felülről jövő támogatásra talált.

1958. április 28-án Stephan Hermlin, aki magas pozíciókat betöltve is egy kritikus és nyílt kultúrpolitika mellett állt ki az NDK-ban,¹² levelet írt tizenhat kollégájának, amelyben egy találkozóra hívta őket és felkérte, hogy működjenek közre egy József Attila verseit németre átültető projektben. Hermlin, aki az 1930-as években a francia ellenállási mozgalomban is részt vett és jól beszélt franciául, francia fordításban olvasta a háború alatt valamelyik akkori illegális irodalmi folyóiratban József Attila egy versét.¹³ 1958-as levelében hivatkozik francia írók példájára, mint Paul Eluard, Eugene Guillevic, Jean Cocteau, Jean Marcenac és a várható aggályokat igyekszik eloszlatni: „Magyarul, akárcsak ők egyikünk sem tud, a feladat ennek ellenére megoldható; használható nyersfordításokkal rendelkezünk... Jómagam eddig hét vers fordítását publikáltam a 'Sinn und Form'-ban.”¹⁴ A József Attila

¹⁰ KERSTNER–RISKU 2014, 173.

¹¹ KOLBE 1998, 73.

¹² BATHRICK 2009, 126.

¹³ JÓZSEF A. 1960, 9–10.

¹⁴ FÜHMANN 2007, 15. A fordításokat végül hatan készítették: Günther Deicke, Franz Fühmann, Peter Hacks, Stephan Hermlin, Heinz Kahlau és Max Zimmering. A *Sinn und Form* 1954/2-es számában Hermlin fordításában József Attila következő versei jelentek meg: *Der Hunger, Meine Mutter, Thomas Mann zum Gruß, Die künftigen Menschen, Ballade vom Profit, Die Solidarität* és *Attila József*, 215–221 o. Az itt tapasztalható mechanizmus – neves NDK-beli költő pártfogása, előzetesen válogatott versek megjelenése a *Sinn und Form*-ban – az NDK ifjúsági szervezete által kiadott közkezdvelt *Poesiealbum* c. füzeteknél is megfigyelhető volt. Az 1969-es *Sinn und Form* magyar száma után 1971-ben jelentek meg ebben a sorozatban pl. Nagy László versei fordításban, lásd: OWEN 2011, 141.

kötet 1960-ban Hermlin személyes hangú előszavával meg is jelenik, Fühmann főleg az *Óda* átültetésével jeleskedik.

Erről a projektről Fühmann egy 1972-ben az NDK írószövetségének lírikusi és fordítói csoportja által szervezett ülésen is beszélt. Visszaemlékezett, hogy a kelet-berlini Világ Ifjúsági Találkozóra (VIT) próbálta ki az utánköltés módszerét először 1951-ben, de meg volt győződve arról, hogy ez egy szükségmegoldás volt és adekvát fordításoknak nem így kell megszületniük. 1958-ban mégis hajlandó a kedvezőtlen körülményeket elfogadni, mert Hermlin sokatmondó érvelése meggyőzi, miszerint: „vagy megcsináljuk a verseket nyersfordítások alapján vagy nincs Józsefünk”. Fühmann a sikeres József Attila, Ady (1965) és Radnóti (1967) fordítási kötetek hatvanas évekbeli megjelenésére is utalva 1972-ben összefoglalóan már így nyilatkozik: „micsoda költészeti gazdagságot veszítettünk volna el – pl. az egész magyar költészetet, József mellett Adyt és másokat.”¹⁵ S még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy az 1950/1960-as évek kultúrpolitikájába beleillett József Attila, a „proletárköltő” támogatása, a történet elején mégiscsak egy Hermlin számára ismeretlen költő fordításban olvasott verse áll, akinek németre való átültetését több év távlatából is szinte létszükségletként tudta költőtársaival szemben sürgetni.

3.1. A fordítás három nyelve

Fühmann az 1970-es évek elején már teljes meggyőződéssel áll ki az utánköltések módszere mellett, s az előbb említett ülésen is többször dicséri a nyersfordítókkal való együttműködést: magyarból főleg Paul Kárpátival, a kelet-berlini Humboldt Egyetem magyar lektorával, csehől Ludvík Kunderával dolgozott sokat együtt.

Az 1972-es ülésen kitér azon azóta sok helyütt idézett elméletére is, miszerint egy vers átültetésénél nemcsak a kiinduló és a fogadó nyelvről van szó, hanem egy harmadik nyelv is, mégpedig egy univerzális költői nyelvi kompetencia is szükséges.¹⁶

Egy magyar vers nem egyszerűen ’magyar’, magyar is, vers is, s ha a magyart németre fordítjuk, a fordítás második része, a német nyelven belüli, még hátravan, s ha olyasvalaki fordítja, aki a poézis nyelvében járatan, rendszerint az el-

¹⁵ WEIMANN 1973, 52.

¹⁶ WEIMANN 1973, 53: „[...] ich glaube, daß die Vorstellung von zwei Sprachen, auf der einen Seite die gebende, auf der anderen Seite die empfangende, hier der Dichter, dort der Nachdichter, nicht zu halten ist. Vielmehr glaube ich, daß es sich um drei Sprachen handelt, und die dritte wäre die Universalsprache der Poesie.”

ső fordítást is széjjelzúzza... Valamiféle pidzsin-poézis lesz belőle, pidzsin-német vonásokkal...¹⁷

Itt megfogalmazza a nyelv Jakobson szerinti poétikai funkcióját, valószínűleg az elmélet ismerete nélkül.

Az 1973-as (magyarul 1976-ban megjelent) budapesti naplójában Fühmann ugyancsak megemlíti egy szegedi szemináriumi beszélgetést, ahol magyar kollégákkal került szóba az utánköltések problémája. A magyarok értetlenkedve fogadták a dolgot, pedig Fühmann igazi együttműködési lehetőséget látott az utánköltésekben:

Nem, itt, a különbség ellenére, hogy e három nyelv nyelvi formában csak két nyelvként mutatkozik meg, igazi munkamegosztás lehetséges, nyersfordító és utánköltő közt (nem jó szó, jobbat azonban nem találok), s bizonyos esetekben, épp a kis népek nyelvénél, egyenest ajánlatos. Kockázat volt, ám megérte, sikerült; a műfordításnak egy dogmája s praxisa megdőlt; valóban szűzföldre léptünk itt, s fölhasználtuk a szocialista könyvkiadás lehetőségeit, mindez azonban alig kap figyelmet¹⁸

3.2. Küzdés a *Nagyon fájjal*

Maradhatott volna persze ez az 1950-es évek végén egy egyszeri találkozás az utánköltő Fühmann és József Attila versei között. De nem így történt. A budapesti naplóban megörökített 1971-es október/novemberi magyarországi útja során is említi, hogy ekkor is a táskájában van József Attila *Nagyon fájjal* c. versének nyersfordítása. Hamar felismerte, hogy ez a vers számára fontos kulcs József Attila késői költészetéhez, de az átültetéssel többszöri nekifutás után sem volt elégedett, az elvárásai minden egyes alkalommal nagyobbak lettek. Paul Kárpáti így írja le a szituációt a nyomtatásban is megjelent levelezésük kötetében:

A gordiuszi csomók oldódásának csodáját – hol, hol nem – Budapesten várta, ahová újabb útja 1971 őszen volt esedékes. Ekkor magyar szerelmes verseknek egy német nyelvű antológiájába került a kezébe és benne szeme elé az ő általa oly hevesen, de sikertelenül ostromlott versnek egy olyan fordítása, amelynek ekla-

¹⁷ FÜHMANN 1976, 167.

¹⁸ FÜHMANN 1976, 167–168. Az idézet végén nincsen pont, az egész napló folyamán nem tesz pontot a szerző a szövegben, a legutolsó megjegyzés pedig egy eldöntendő kérdéssel zárul: „Elkezdeni? Vagy: Abbahagyni?”

táns melléfogásai tartósan dühre gerjesztették, és újabb erőfeszítésre sarkallták.¹⁹

A budapesti naplóban utal rá, hogy az első nyers formájában befejezte a vers fordítását, 1974-ben József Attila születésének 70 éves évfordulója előtti kötettervek kapcsán aztán mégis lehangoltan tudósít erőfeszítéseiről Kárpátinak: „Valószínűleg végleg kudarcba fulladt: a Nagyon fáj, jóllehet belefeccöltem (szó szerint) csaknem egy évet (többet!).”²⁰ Kárpáti így kommentálja ezt a levelet:

Fühmannt ekkor már közel másfél évtizede meg-megújuló erővel vonzza, hívja ki, rázza meg – rázza fel! – ez a költészet, amelynek nem a német nyelvű újraformálása, hanem gondolati, indulati energiái, feszültsége elől olykor menekülne is.²¹

Kárpáti öt gépírásos, részben kézírással átdolgozott, befejezetlen verzióját őrizte meg Fühmann *Nagyon fáj* fordításaiból. Fühmann egy 1976. februári levelében aztán, amelyben a József Attilával való foglalkozásnak végleg búcsút mond, kitér a *Nagyon fájra* is:

József Attilával kapcsolatban egyre jobban zavar a következő körülmény: Igyekszem meghatározni a szoc[ializmusban] betöltött pozíciómat, mégpedig egyértelműen arról a kiindulóponttól, hogy *nem* a munk[ás]osztályhoz tartozom. *Kellek* én a szoc[ializmus]nak?, és vice versa. Ezt a problematikát egyre hűsbavágóbbnak érzem, miközben J[ózsef] A[ttila] egyre kevésbé bír *az* lenni nekem, ami most foglalkoztat. Az Elégia bármilyen szép is, most nem az *én* ügyem. Egyszerűen szeretnék egy bizonyos ideiglenes befejezést, és boldog lennék, ha meg tudnám még csinálni a „Nagyon fáj”-t; mostanában sok minden van, ami nagyon fáj. De attól tartok, németül nem lesz belőle olvasható vers, a groteszk-dühös-keserű dolgokat mindig elhibázom, mesterkéltek lesznek. Kár. *Ez* sok mindenbe beletrafálna.²²

Az említett ötből, az egyetlen teljes, de a műfordító által nem véglegesített verzióját a *Nagyon fáj*nak Paul Kárpáti közli a *Műfordítói műhelylevelek* c. kötetében (94–101.o.).

¹⁹ FÜHMANN 2007, 92–93. Az említett antológia: ENGL–KERÉKGYÁRTÓ 1971.

²⁰ Fühmann Kárpátinak, 1974.8.30: FÜHMANN 2007, 63.

²¹ FÜHMANN 2007, 67.

²² Fühmann Kárpátinak, 1976.2.16: FÜHMANN 2007, 91. A kurzívált kiemelések az eredeti idézetet követik.

3.3. „Ady-monstrumok”

Fühmann intenzív és hosszantartó kapcsolata 1958-tól 1976-ig József Attila költészetével és magyarországi költőkapcsolatai többek között Hajnal Gáborral, Kalász Mártonnal, utat nyitott neki a magyar irodalom további klaszszikusai felé.

A Stephan Hermlin kezdeményezésére elindított és 1960-ban meg is jelent, sikeres József Attila kötet után, már a Corvina és a Volk und Welt kiadó felkérésére fordult Ady költésze felé. Egy Ady-válogatáskötet Fühmann és Heinz Kahlau együttes munkája nyomán jelent meg 1965-ben, de Ady hangját Fühmann-nak nem igazán sikerült megtalálnia. Paul Kárpáti így ír erről:

Az Ady-versek fordítására szerződés kötelezte. A vállalt feladat elégséges megoldását eredményező munka – máskor, éppen a József Attila versek átültetésekor tapasztalt – jóérzése sehogyse akart bekövetkezni. Emlékezetem szerint eléggé hamar ráéreztem, hogy az Ady-versek tartása (a tüntetőleges alkotó szellemi fölény, egyáltalán a póz a versbeszéd egészében) őbelőle nem váltja ki a remélt indulati visszhangot, talán azért, mert saját írásmódjának némely hasonlatosságában sem bízott. A szorgalmi feladatot tisztességgel elvégezte; hasonlóképpen, igaz kevésbé görcsösen, Heinz Kahlau fordítótársa, úgyhogy a kötet Bóka László utószavával 1965-ben meg is jelent.²³

Később az 1977-es, Ady születésének 100 éves jubileumára készülõ kötetben Fühmann már ezen versek nagy részét nem is szerette volna újra megjelentetni. Egy a *Magyar Nemzet*-ben közölt 1977-es interjúban szóba kerültek Petõfi, József Attila, Radnóti és Ady fordításai és felmerült a kérdés, hogy szereti-e a költõket, akiket fordít, mire azt válaszolta:

A felsorolt költõk között egyetlenegy van csupán, akire nem mondanám olyan biztossággal, hogy szeretem, akit viszont nagyon tisztetek, ezt hozzá kell tennem, és ez Ady Endre. Vele szemben mindig éreztem, hogy nem nõttem fel a költészetéhez. Túl korán kezdtem Ady-verseket fordítani, s a legtöbb félresikerült. Rossz fordítások s most, amikor a jubileum alkalmából újra közölni akarták õket, én kértem, hogy inkább ne. Ezzel talán néhány magyart megbántottam, de azt hiszem, Adynak sem teszünk jó szolgálatot, ha rossz fordításokat közlünk a nevében.²⁴

²³ FÜHMANN 2007, 25, 27. A verseket a Corvina választotta ki és Magyarországon készülték a nyersfordítások is: ADY 1965.

²⁴ JÓZSA 1977, 9.

Ehhez képest érdekes adalék a Fühmann-Kárpáti levelezésben, miszerint Fühmann öt általa fordított Ady versre adta az áldását a jubileumi kötethez, az 1977-es német kiadásban mégis 13, a Corvinánál 1977-ben kiadott kötetben 18 általa fordított vers jelent meg a 29-ből, amelyek az 1965-ös közös kiadásban is szerepeltek a neve alatt.²⁵

A *Nagyon fájjal* és az „Ady-monstrumok”-kal,²⁶ ahogyan Ady-fordításait egy 1976-os levelében nevezi, vívott hosszú harca is azt mutatja, hogy Fühmann nagyon komolyan vette az eredeti szerzővel és annak a fordítás által közvetített képével szembeni felelősségét. Egy 1969-es rövid írásában tíz pontban összefoglalta az utánköltések alapján készült fordítási tapasztalatait *A fordítás rövid gyakorlata kedvezőtlen körülmények között* címmel, amelynek 8. pontja így hangzik:

Az utánköltésnek olvasható német költeménynek kell lennie, amelyet jó lelkiismerettel szerepeltetnénk saját verseink gyűjteményes kötetében. Nem átültetni jobb, mint egy silány vagy akár torz fordítás. Az ilyen helyettesítők kétszeresen ártalmasak: hamis képet adnak az eredetiről, és megakadályozzák annak a résznek a betöltését, amelyet nem zártak le, hanem pusztán elrejtettek [B.K. ford.].²⁷

3.4. Vörösmartyval útban a végsőig

A magyar nyelvtudás hiánya, mint kedvezőtlen és megkerülhetetlen körülmény egyfajta előremenekülést is eredményezett Fühmann-nál, akinek írásában számos helyen olvasható a nyersfordítói, közvetítő munka dicsérete, melynek szép példája a lipcsei Reclam kiadó igazgatójának, Hans Marquardt-nak címzett 1978. november 14-i levele. Ebben egy Vörösmarty kiadást javasol, amellyel „a Reclam a maga bibliofil sorozatában példát mutathatna egyszer a lehetőségek végső határáig elmerészkedő fordításra.”²⁸ Vörösmartynak – akiről Kárpátinak 1974-ben úgy ír „Ez tényleg fantasztikus ficó! Roppant hálás vagyok Walkónak, hogy ráuszított.”²⁹ – 1978-ra már lefordította több nagy költeményét: az *Előszót*, a *Gondolatok a könyvtárban*, *Az embereket*, s szinte kész *A vén cigány*, előrehaladott állapotban az *Emlékkönyvbe*, melyek mellett így érvel: „Ezek csaknem mind hosszú versek, vadak,

²⁵ KÁRPÁTI 2003, 42–43.

²⁶ Fühmann Kárpátinak, 1976. december 12: FÜHMANN 2007, 111.

²⁷ FÜHMANN 2014, 93.

²⁸ Fühmann Hans Marquardt-nak, 1978. november 14. FÜHMANN 2007, 133.

²⁹ Fühmann levele Kárpátinak, 1974. április 8. FÜHMANN 2007, 51.

dühösek, keserűek, komorak, reménytelenek, csodálatosak; nem ismertük eddig ezt a hangot.³⁰

A háromrészes terv részletesen így nézett volna ki:

- A. 1. a magyar szöveg, 2. Fühmann átültetései, 3. egy magyar grafikus munkái, 4. egy esszé, *A férfi Vörösmarty* Babits Mihálytól 5. Vörösmarty sűrített életrajza Kárpátitól;
- B. I. melléklet: hanglemek, melynek egyik oldalán a kiválasztott versek magyarul, másik oldalán Fühmann tolmácsolásában németül szerepeltek volna;
- C. II. melléklet: 1. versek szó szerinti fordítása 2. részletes magyarázó jegyzetek 3. műhelybeszámoló Fühmanntól a kötetben közvetlen szereplő versek fordításának nehézségeiről és az interlineáris verzió és a műfordítás közötti eltérések okairól.³¹

„Ha ezt mind véghezvinnénk, páratlant alkotnánk fordítói lelkiismeretesség és pontosság terén, és olyan Vörösmartynek lenne, amelyet egyaránt használhat a hétköznapi olvasó és a tudós.”³² – írja Fühmann a tervezetet tartalmazó levelében Marquardtnak. A projekt ebben a javasolt „végsőkéig” elmenő formájában nem valósult meg, de 1982-ben megjelent Fühmann fordításában egy kötet a tervezett versekkel és a *Csongor és Tünde* részletekkel, majd Fühmann halála után röviddel 1985-ben a teljes *Csongor és Tünde* a berlini Lütten&Loening kiadónál.³³

4. Összegzés

Összefoglalva a fühmanni „kedvezőtlen körülmények közötti” fordítás főbb mozzanatait:

A magyarul nem tudó Fühmann-nak a nyersfordítókkal való együttműködés elfogadása egy szokatlan, de mégis járható utat nyitott meg, amely a szocialista könyvkiadási rendszerben megvalósítható volt és igazi munkamegosztás mellett vált lehetővé. A nyersfordító munka láthatóvá tétele fontos volt Fühmann számára, ami a *végsőkéig* elmenni szándékozó Vörösmarty-projekt terveiben és számos egyéb nyilatkozatában is látható.

A fordítások láncolata, a fordítási változatok egymásra épülésének elfogadása szintén jól kivehető Fühmann műfordítói szerepfelfogásában: egy rossznak tartott fordítás nemegyszer motiválja egy újabb verzió elkészítéséhez, de tudatában van annak, hogy a szocialista rendszerben hiányzó iroda-

³⁰ Fühmann Hans Marquardtnak, 1978. november 14: FÜHMANN 2007, 133.

³¹ Fühmann Hans Marquardtnak, 1978. november 14: FÜHMANN 2007, 135.

³² Fühmann Marquardtnak, 1978. november 14. FÜHMANN 2007, 135.

³³ VÖRÖSMARTY 1982.; VÖRÖSMARTY 1985.

lomkritika miatt a szigorú önkritika is elengedhetetlen. Mindez arra motiválja, hogy saját, nem sikerült fordításait is megpróbálja kivonni a forgalomból („Ady-monstrumok”), s esetenként a nemfordítás lehetőségét is el tudja fogadni, mint a *Nagyon fáj* c. József Attila vers esetében.

A PEN-Club által szervezett rendszeres magyarországi utazások s találkozások, eszmecserek magyarországi irodalmárokkal, szerző-műfordítókkal Fühmann-nak több szempontból is fontos volt: a saját, NDK-beli írói önmeghatározásának felülvizsgálatához kreatív talajt nyújtott az 1960-as, 1970-es évekbeli Magyarország liberalizmusa, amelyről az NDK-ban is nagy hatást kiváltott budapesti naplója ékesen tanúskodik. Ezeket az összefüggéseket itt most nincs lehetőség elmélyíteni. Műfordítói munkájában viszont két további mozzanatot emelnék ki: magyarországi látogatásai során egyes versek keletkezési helyszínének megismerése³⁴ mellett főleg az a lehetőség vonzotta, hogy a fordításokat hangzó formájában is tesztelhette a németül és magyarul is tudó, a verseket eredeti hangzásukban is ismerő szakértő magyar közönség előtt. A Vörösmarty-projektterv lemez melléklete pontosan a versek érzékekre ható anyagszerűségére is hangsúlyt fektetett volna.

Végül pedig utalnék a tanulmány elején idézett tényre, hogy József Attila francia fordításban olvasott verse adott lökést lírájának német fordítására az NDK-ban. Ez az eset megerősíti azt a szerencsére újra és újra ismétlődő körülményt, hogy nemcsak a befogadás, de a közvetítés útjai is kifürkészhetetlenek.³⁵

Fühmann fordítói tevékenységének körülményeit többször nevezte kedvezőtlennek, mégis ha a versek a közvetítőkre gyakorolt intenzitását nézzük, és a tény, hogy a már említett fordító-szerzőkön kívül, mint Stephan Hermlin, Heinz Kahlau, még egy sor nevet fel lehetne sorolni a Fühmann utáni fiatal, 1960-as években debütáló szerzők közül is, akik sokat fordítottak,³⁶ akkor a szocialista könyvkiadási környezet a klasszikus és modern magyar költők közvetítését illetően talán mégsem nevezhető kedvezőt-

³⁴ Az *Óda* fordítása folytán Fühmann mindenképpen el akart jutni pl. Lillafüredre.

³⁵ Vö. Dalos György 2001-es cikkének címevel: *A befogadás útjai kifürkészhetetlenek*, amelyben Werner Schweikert 2000-ben megjelent bibliográfiája kapcsán ír a 20. századi magyar irodalom német fordításairól. A lírával kapcsolatban nehézségként említi, hogy Adyt és József Attilát sem az „empatikus kortársak“ ültették át, az időben eltolódott közvetítés miatt a hangjuk a fordítások megjelenésekor már lekéste a direkt hatás lehetőségét. Részben ezen hipotézis ellen szól az a vehemencia, amivel Stephan Hermlin sürgette József Attila verseinek fordítását az 1960-as években. A befogadás közönség felőli sikerességéhez természetesen a fordítói lelkesedés csak egy a sok tényező közül. DALOS 2001; SCHWEIKERT 2000.

³⁶ Főleg az ún. százsz költőiskola tagjai: Volker Braun, Wolf Biermann, Sarah Kirsch, Karl Mickel, Elke Erb és Adolf Endler.

lennek. Az állami reprezentációs igény kielégítéséhez fontos és támogatott szerepet játszott a fordított irodalom és ezzel együtt a műfordítók is. Fühmann példája mégis meggyőzően mutatja, hogy nem csak egy a rendszer által támogatott megbízást teljesített a magyar irodalom fordításával, hanem évtizedekre meghatározó, felkavaró s néha el is bizonytalanító szellemi impulzus érte József Attila, Ady Endre, Radnóti Miklós és Vörösmarty Mihály verseinek megismerése során, amely újra és újra átültetésre ösztönözte.

Irodalomjegyzék

- ADY Endre. *Gedichte*. Ausgewählt und eingeleitet von László BÓKA. Nachdichtungen von Franz FÜHMANN und Heinz KAHLAU. Berlin: Verlag Volk und Welt, 1965.
- BATHRICK, David. „Stephan Hermlin”. In *Metzler Lexikon. DDR-Literatur. Autoren-Institutionen-Debatten*, herausgegeben von Michael OPITZ, Michael HOFMANN, 126–128. Stuttgart–Weimar: Metzler, 2009.
- CREUTZIGER, Werner. „Die Zunft und der Staat. Literaturübersetzer in der DDR.” In *Literatur übersetzen in der DDR: La traduction littéraire en RDA.*, herausgegeben von Walter LENSCHEN, 13–38. Bern: Peter Lang, 1998.
- DALOS, György: „A befogadás útjai kifürkészhetetlenek. A német nyelven megjelent magyar könyvek bibliográfiája”. *Élet és irodalom* 45, 1. sz. (2001): 15–16.
- ENGL Géza–KERÉKGYÁRTÓ István, Hg. *Wie könnte ich dich nennen? Ungarische Liebesgedichte aus alter und neuer Zeit*. Budapest: Corvina, 1971.
- FÜHMANN, Franz. *Zweiundzwanzig Tage oder Die Hälfte des Lebens*. Rostock: Hinstorff, 2¹⁹⁷⁴.
- FÜHMANN, Franz. *Huszonkét nap, vagy az élet útjának fele*. Fordította KALÁSZ Márton. Budapest: Európa, 1976.
- FÜHMANN, Franz. *Briefe aus der Werkstatt des Nachdichters. 1961–1984*. Mitgeteilt vom Adressaten Paul KÁRPÁTI. *Műfordítói műhelylevelek. 1961–1984*. Közzéteszi a levelek címzettje KÁRPÁTI Pál. Leipzig–Budapest: Engelsdorfer Verlag–Argumentum kiadó, 2007.
- FÜHMANN, Franz. „Kleine Praxis des Übersetzens unter ungünstigen Umständen”. *Text und Kritik* 202–203. sz. (2014): 91–93.
- JÓZSA György Gábor. „Minden, amit most csinálok, folytatás.» Beszélgetés Franz Fühmann-nal.” *Magyar Nemzet*, 1977.11.13., 9.
- JÓZSEF Attila. *Gedichte*. Herausgegeben von Stephan HERMLIN. Berlin–Budapest: Volk und Welt–Corvina, 1960.

- KÁRPÁTI, Paul. „Franz Fühmanns nachdichterisches Scheitern an Adys Lyrik: dokumentiert in Briefen und Interviews”. *Drei Raaben* 4–5. sz. (2003): 39–44.
- KERSTNER, Judith und RISKU, Hanna. „Die Situation der LiteraturübersetzerInnen in der DDR und im heutigen Deutschland”. *trans-kom* 7, 1. sz. (2014): 166–183.
- KOLBE, Uwe. „Meinem Lehrer Franz Fühmann”. In Uwe KOLBE, *Renegatentermine: 30 Versuche, die eigene Erfahrung zu behaupten*, 70–81. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998.
- OWEN, Ruth J. „Freedom of expression. Poetry translations in the East Berlin Poesiealbum”. *Translation Studies* 4, 2. sz. (2011): 133–148.
- RESCHKE, Thomas. „Übersetzen in der DDR”. *Die horen. Zeitschrift für Literatur, Kunst und Kritik*. Sondernummer: *Im übersetzten Sinn. Vom literarischen Übersetzen*, 218. sz. (2005): 19–22.
- SCHWEIKERT, Werner. *Bibliographie der ungarischen Literatur des 20. Jahrhunderts in deutscher Sprache*. Flein bei Heilbronn: Verlag Werner Schweikert, 2000.
- VÖRÖSMARTY Mihály. *Wenn einst die Nacht sich erschöpft. Gedichte und dramatische Lyrik*. Nachdichtung von Franz FÜHMANN. Berlin: Rütten&Loening, 1982.
- VÖRÖSMARTY Mihály. *Csongor und Tünde. Ein romantisches Märchenspiel*. Deutsch von Franz FÜHMANN. Berlin: Rütten&Loening, 1985.
- WEIMANN, Robert. „Über die Kunst des Nachdichtens”. *Weimarer Beiträge: Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie* 19, 8. sz. (1973): 34–74.